

**Sabri F. Ülgener ve İbn Haldun'da “Dayanışma” Kavramı Bağlamında
Zihniyet İncelemesi**

An Analysis of Mindset in the Context of the Concept of 'Solidarity' in Sabri F.

Ülgener and Ibn Khaldun

Ayyüce Nur ŞİMŞEK*

Fahri ATASOY**

Makale Bilgisi

Geliş:19.12.2024

Kabul:25.09.2025

Doi: 10.20296/tsadergisi.1604153

Anahtar Sözcükler:

Zihniyet

Dayanışma

Diğerkam

Karşılaştırmalı Zihniyet İncelemesi

ÖZET

İbn Haldun ve Sabri Fehmi Ülgener, farklı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen “toplum ve dayanışma” etkileşimi üzerine değerlendirmelerini İslam düşüncesi üzerinden yaptıkları görülür. Her iki düşünür, toplumsal yapıdaki işleyişi ve dayanışma olgusunun bireyler ve gruplar arasındaki ilişkilerden yola çıkarak anlamaya çalışmış olup bu doğrultuda çalışmalar yaptığı söylenebilir. Bu bakımdan; sosyoloji, iktisat, siyaset ile ilgili konuları bu ortak bakıştan hareketle ele aldıkları ve zihniyet değerlendirmeleri bakımından birbirleriyle benzer düşünceler geliştirmiş önemli isimlerden oldukları ifade edilebilir. İbn Haldun, düşüncelerini sosyoloji ve tarih felsefesi olarak şekillendirirken, Sabri Fehmi Ülgener, Osmanlı toplumu ve zihniyeti üzerinden bütüncül tahlillerde (değerlendirmelerde) bulunmuştur. Bundan dolayı bu makale çalışmasında; İbn Haldun ile Sabri Fehmi Ülgener'in yaşadıkları dönemler arasında altı asırlık bir zaman farkı bulunmasına rağmen İslam'ın evrensel ölçülerinin tüm zamanlara hitap eden özelliğinden yola çıkarak, İbn Haldun'un yaşadığı İslam toplumu içinden İslami değerlere dayalı bir “dayanışma” olgusuna bakış ile Ülgener'in yaşadığı liberal-kapitalist içerikli Modern toplumda İslami değerler açısından “dayanışma” anlayışının mukayeseli zihniyet tahlilinin bir incelemesi yapılması hedeflenmiştir. Bu çalışmada İbn Haldun'un *Mukaddime* eseri ve Ülgener'in *Tarihte Darlık Buhranları ve Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler* adlı eserleri temel hareket noktası olmuştur.

Article Information

Submission: 19.12.2024

Acceptance:25.09.2025

Doi: 10.20296/tsadergisi.1604153

Key Words:

Mentality

Solidarity

Altruism

Compare Analysis of Mindsets

ABSTRACT

Although Ibn Khaldun and Sabri Fehmi Ülgener lived in different periods, their assessments of the interaction between "society and solidarity" are observed to be based on Islamic thought. Both thinkers sought to understand the functioning of social structures and the sense of solidarity through the relationships between individuals and groups, conducting studies in this direction. In this respect, it can be stated that they addressed issues related to sociology, economics, and politics from this shared perspective and developed similar ideas regarding mindset evaluations. While Ibn Khaldun shaped his thoughts within the framework of sociology and the philosophy of history, Sabri Fehmi Ülgener provided comprehensive analyses of Ottoman society and its mindset. Therefore, this study aims to conduct a comparative analysis of the mindsets of Ibn Khaldun and Sabri Fehmi Ülgener, focusing on their respective perspectives on "solidarity" rooted in Islamic values. Despite the six-century gap between their lifetimes, the study draws on the universal principles of Islam that transcend time. Specifically, it seeks to compare Ibn Khaldun's perspective on the concept of "solidarity" within the Islamic society of his era with Ülgener's understanding of "solidarity" within the liberal-capitalist modern society, evaluated through the lens of Islamic values. This study takes Ibn Khaldun's *Muqaddimah* and Ülgener's works *Crises of Scarcity in History* and *Mentality, Intellectuals, and 'Isms'* as its main points of departure.

Atıf İçin

Atasoy, F. & Şimşek, A. N. (2025). Sabri F. Ülgener ve İbn Haldun'da “dayanışma” kavramı bağlamında zihniyet incelemesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 29(3), 745-759. doi: 10.20296/tsadergisi.1604153

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi Bölümü, Ankara, ayyucesimsek@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3310-3954>.

**Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi Bölümü, Ankara, fahriatasoy@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9201-3586>.

GİRİŞ

İnsan, toplum içerisinde varlığını sürdürebilen ve kendi varlığı ile de toplumu meydana getiren bir unsurdur. Bu bakımdan toplumsal yapı içerisinde yaşayan insanın, toplumda en çok ihtiyaç duyduğu kavramlardan birisi ‘dayanışma’dır. Dayanışma, toplumda yaşayan insanların ortak amaç doğrultusunda birleşerek birbirlerine destek olması ve çıkarlarını gözetmesi anlamına geldiğinden, dayanışma, toplum içerisindeki bütünselliği sağlamaya yardımcı bir bağ olarak yorumlanabilir. Dayanışma, zaman ve mekâna bağlı olarak farklılıklar da gösterebilir. Ülgener, zihniyet değerlendirmeleri açısından toplumsal yapının, kültürel ve psikolojik dinamiklerle şekillendiğini ve bu açıdan da toplumların ideolojik ve değerler sistemi üzerinden birbirleriyle olan etkileşimi sonucu dayanışma kavramının nasıl oluştuğu noktasında değerlendirilmelerde bulunur. İbn Haldun ise toplum içerisinde gerçekleşen değişimi “asabiyyet” kavramı ile ortaya koyar. Ona göre bir toplumun gücü, o toplumda yaşayan insanların birbirleriyle paylaştıkları aidiyet duygusu ile gerçekleştiği söylenebilir. Bu makalede, dayanışma kavramını fikirleriyle yansıtan iki önemli düşünürün eserlerinden hareketle kavrama nasıl yaklaştığı ele alınacaktır.

İKİ DÜŞÜNÜRÜN HAYAT HİKAYESİ VE TOPLUMSAL ŞARTLAR

14. Yüzyıl İslam Toplumunda Sosyoloji Habercisi: İbn Haldun

1332 yılında Tunus’ta dünyaya gelen İbn Haldun’un kökeni Endülüs’e İlk gelen Halid b. Osman’a kadar dayanır (Blbas, 2018, s. 32). Hafızlığı küçük yaşlarda tamamlamış ve kelim, hadis, fıkıh gibi temel İslam ilimlerine ek olarak matematik, felsefe, şiir ve mantık gibi alanlarda 17 yaşına kadar eğitim görmüştür. Eğitimine yaşadığı dönemdeki bir salgın sebebiyle ara vermiş ve salgında babasını kaybetmesi üzerine 18 yaşında Tunus’un o dönemki hükümdarı olan Ebu İshak İbrahim tarafından başkatiplik görevine getirilmiştir. İbn Haldun devlet görevini icra ederken yarım kalan eğitimine de aynı zamanda devam etmiştir. Daha sonraları Fas’a giderek orada bulunan kütüphanelerden faydalanma imkanına sahip olmuştur (Blbas, 2018, s. 32-34).

Fas’ta siyasi sebeplerden dolayı 27 ay hapis yatmış ve dönemin Sultan’ının vefatıyla serbest kalmıştır. Yeni Fas Sultanı ile ilişkisinin iyi olması sonucu göreve tekrar atanmış ancak iktidarın yeniden değişmesiyle yeni görev taleplerinde bulunmuştur. Bu taleplerin reddedilmesiyle Endülüs’e gitmiş, orada saygı görmüştür. Endülüs’te bürokrat olan İbn Haldun, burada İbn Hatib ile yaşadığı sorunlardan dolayı yeniden Tunus’a dönmüştür. Ardından Tunus’da Hacıplık çalışmalarına devam etmiştir. İbn Haldun süreç içerisinde birçok ülkede görev yapmış ancak siyasi sıkıntılardan dolayı bir dönem siyasi kimliğini bırakarak sadece ilim üzerine çalışmalarda bulunmuştur (Blbas, 2018, s. 34-35).

Mukaddime adlı eserini 42 yaşında İbn Saleme Kalesi’nde yazmış olup aynı zamanda da *Kitabü'l-İber* adlı eserinin de taslağını oluşturmuştur. Daha sonrasında Tunus’a dönmüş ve oradan Hacca gitme bahanesiyle Mısır’a gitmiştir. Seyfettin Berkuk ile Mısır’da tanışmış ve burada Maliki Kadılığı görevine getirilmiştir. Görevini yaparken rüşvete göz yummaması üzerine burada kazandığı düşmanlardan dolayı 5 kez görevden alınmış fakat 5 kez de geri atanmıştır. 15 Mart 1406 yılında Kahire’de vefat etmiştir (Blbas, 2018, s. 35).

İbn Haldun’un hayatına bakıldığında hayatını dört safhada ele almak mümkündür. Bu safhalardan ilki doğumu ile eğitim hayatını kapsayan dönemdir. Doğumu ve eğitim hayatı Tunus’ta geçen İbn Haldun, bu süreç içerisinde hem dünyevi hem de dini ilimleri öğrenmiştir. İkinci safha siyasetle uğraşp yöneticilik yaptığı dönemdir. Bu süreç aşağı yukarı 25 sene kadar sürmüştür. Üçüncü safha *el-İber*’in girişi niteliği taşıyan *Mukaddime* adlı eserini yazdığı dönemdir. Son ve dördüncü safha ise kadılık, müderrislik ve hankakta yöneticilik yaptığı dönemdir (İbn Haldun, 2007, s. 15). İbn Haldun’un hayatına bu şekilde genel bir çerçeveden baktığımız zaman aldığı eğitimlerin iki dünya anlayış içerikli olduğunu ve onun düşüncelerinin hem dünya ilmine hem de İslami ilimlere (İslam hukuku ve onun üzerine bina edilmiş tasavvufa) dayandığını görmenin mümkün olduğu söylenebilir.

20. Yüzyıl Modern Toplumda İslam-Zihniyet İlişkisine Yeni Bir Bakış Geliştiren Düşünür: Sabri Fehmi Ülgener

Sabri Fehmi Ülgener, bir Osmanlı dünyası insanı olarak 8 Mayıs 1911 yılında İstanbul'da Fatma Sultan Camii Dergahında, Mehmet Fehmi Efendi ve Behice Hanım'ın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluk dönemi Gümüşhanevi Dergahı'nda geçmiş olup bu dergahın şeyhi olan dedesinin vefat etmesi sonucunda ilk olarak Cağaloğlu'nda kiralanmış bir eve, oradan da aldıkları Çemberlitaş'ta bulunan kendi evlerine taşınmışlardır. Ülgener burada Aşîyan İptidaisine başlamış fakat 3. sınıftayken okul kapatılmıştır. Bu durum üzerine İstanbul İdadisinin İptidai kısmında öğrenim görmeye başlayarak buradan mezun olmuştur. İstanbul Sultanisinde almaya başladığı eğitimde, okulun adı değişmesi üzerine İstanbul Erkek Lisesi olarak devam etmiştir. Eğitim-öğretim sürecine devlet okullarının yanı sıra babasından aldığı medrese eğitimiyle birlikte, Kur'an-ı Kerim ve İslami ilmi dersleri de eşlik etti. 1931-1932 yıllarında İstanbul Erkek Lisesinden mezun olması sonrasında İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesine başlamıştır (Sayar, 1998, s. 45-54).

1934-1935 yıllarında Hukuk Fakültesinden de mezun olan Ülgener, mezun olduğu fakültenin "İktisat ve İctimaiyat" kürsüsünde asistanlığa başlar. Ülgener, asistanlığı sırasında Türk hocalarla birlikte Alman hocaların derslerinin tercüme çalışmalarında bulunmuştur. 1936 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin kurulmasıyla birlikte önce İctimaiyat Enstitüsünde, daha sonra İktisat Fakültesi Umumi İktisat ve İktisat Teorisi Kürsüsünde asistanlık görevini yerine getirmiştir (Sayar, 1998, s. 55-68).

1937 yılında Hukuk Fakültesinde yaptığı doktorayı tamamlayarak 1938 yılında daha önce tecil ettirdiği askerliğine Halıcıoğlu'nda bulunan Yedek Subay Okulu'nda başlamıştır. 1939 yılında Yedek Subay Okulu'ndan mezun olarak İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Kömün Bilgisi asistanlığına atanmıştır (Sayar, 1998, s. 68-70).

1941 yılında doçentlik sınavını geçerek Maliye ve Umumi İktisat Teorisi kürsüsüne atanmış olan Ülgener, 1942 yılında İktisat Fakültesi tercümanlığına başladı görülmektedir. 1943 yılında 3 aylık ordu hizmetinde bulunan Ülgener aynı yıl içinde annesi ve babasını kaybetmiştir. 1945 yılında Umumi İktisat ve Doktrinler Kürsüsünde vekaleten doçentlik yapmıştır. (Sayar, 1998, s. 94-105). 1949 yılında 'Misafir Karşılama Komitesi'nde göreve başlayan Ülgener, 1951 yılında da profesörlüğünü almıştır. 1954-1956 yılları arasında İktisat Fakültesi Dekanı olarak görev yapmıştır. 1958 yılında kendi kürsüsünde asistan olarak görev yapan Sevim Aytac ile evlenmiştir (Sayar, 1998, s. 108-119).

1960 yılında gerekli durumlarda vekaleten Fakülte Dekanlığı yapan Ülgener, 1961-1962 akademik yılında 'Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde dersler vermeye başlamıştır. Bu süreçte 'İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nde müdür muavinliği görevini yerine getirmiştir. 1971 yılında gerçekleşen Askeri darbenin sonucunda sol yayınlara yapılan kurul takibinde rol almıştır. 1981 yılında emekli olan Ülgener, emekliliğinden iki yıl sonrasında 1 Temmuz 1983 yılında uykusunda geçirdiği kalp krizi sebebiyle vefat etmiştir (Sayar, 1998, s. 164-184).

Bu noktada hem İbn Haldun'un hem de Ülgener'in kendi yaşadıkları dönemlerin anlam dünyası açısından ortak benzerliği olarak; Her ikisinin de İslami bir çevrede, İslami bütüncül bilgi sistemine hakimiyete sahip bir kültürel ortamda kendi fikri yapılarının ortak yanları üzerinden "dayanışma" kavramına mukayeseli bakabilme imkanından söz etmek mümkün gözükmektedir.

KONUyla İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Bu bölümde her iki İslam düşünür yazarların oluşturdukları özgün düşünceleri geliştiren süreçleri ve araştırma konusuna konu olan kavramların açıklanacaktır. İbn Haldun ve Sabri Fehmi Ülgener'in bu kavramlara yaklaşımları ilerleyen kısımlarda kendi sosyolojilerinin anlatıldığı bölümlerde ele alınacaktır.

Zihniyet: Modern literatür içerisinde "bilinç" kavramına karşılık gelen zihniyet kavramının kökeninde, zihin kelimesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zihin kavramı algılama ve değerlendirme süreçlerini içinde barındıran yeteneklerin genel adı olarak ifade edilebilir (Aydın, 1997, s. 93). *TDK sözlüğüne* göre "anlayış" olarak ifade edilen zihniyet kavramının pek çok farklı yorumu bulunmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, t.y.).

Siyaset sosyoloğu Berger, zihniyet kavramını, “düşünce, fikir, teori veya anlamın ileri düzeyde geliştirilmiş yapıları ile ilgili” olarak görmeyip onu “günlük yaşamda bilinç, entelektüeller için bile pre-teorik bir yapı” şeklinde tanımlamıştır (Aydn, 1997, s. 93).

Hermeneutik anlayışın başlıca temsilcilerinden olan Weber’in (2008) *Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde zihniyet kavramını ele alırken toplumsal grup veya belli bir döneme ait düşünce ve davranış kalıpları üzerinden yola çıkarak, toplumların kendilerine ait zihniyetlerinin doğasını belirli bir dini ahlakın dünya üzerindeki etkileri ile açıklanabileceği üzerinde durmuştur. Buradan hareketle Weber, bahsettiği din-ahlak ilişkisini Protestan etik ile açıklamış ve onu, kapitalist bir zihniyetin var olmasını mümkün kılan temel bir düşünce biçimi olduğunu ileri sürmüştür.

Bir diğer Hermeneutik anlayış temsilcisi olan Bourdieu’ya göre (2006) zihniyet kavramını “habitus” kavramsallaştırması üzerinden açıkladığı görülür. Bourdieu, *Pratik Nedenler: Eylem Teorisi Üzerine* adlı eserinde habitus kavramını bireylerin toplum içinde var olan ilişkilerini, yaşadıkları toplumun geçmişteki deneyimlerinden elde ettikleri sonuçların şekillendiği içsel bir yapı olarak ifade etmekte olduğu görülür. Burada Bourdieu’nun konuyu ele alış biçimi bakımından zihniyet kavramı, bireylerin dünyayı nasıl algıladıkları, algıladıkları durumları nasıl değerlendirdikleri ve bu doğrultuda toplum içerisinde nasıl davrandıklarının belirlenmesinde etkin bir kavram olarak ele aldığı söylenebilir.

Mümtaz Turhan’a göre zihniyet kavramı, “attitude” kavramı ile ifade edilir. Turhan’a göre zihniyet; “kültürlerin insan ve tabiata bir bakış tarzı” şeklinde yorumlanabilir (Aydn, 1997, s. 94).

Pozitivist Düşünce Yöntem temalı Neo-Marksist Frankfurt Okulu temsilcilerinden olan Habermas’a göre (2008) zihniyet kavramını *İletişimsel Eylem Kuramı* adlı eserinde görmek mümkündür. Habermas’a göre yaşam dünyası, bireylerin ortak anlamlar ve kültürel değerler üzerinden kurdukları toplumsal bir çerçevedir. Bu çerçeve içinde bireylerin zihinsel yönelimleri, toplumsal bağlamdan bağımsız olarak düşünülemez.

Pozitivist sosyoloji temsilcisi olan Durkheim’da (2006) zihniyet kavramı “kolektif bilinç” kavramıyla ifade edilir. Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*’nde toplumda yaşayan bireyin o topluma dair düşünce tarzı ve toplum içerisinde bulunduğu grubun genel düşünce tarzı ile bağlantılı bir unsurdur. Toplum ve grup içerisindeki bireyler, grubun ortaya koyduğu kolektif bilincin etkisi altında olduğu için o şekilde düşüncelerini ve davranışlarını şekillendirdiğini ifade eder.

Şimşek’e göre zihniyet “bir toplumsal grubun çevresindeki kültürün içerdiği norm ve değerlerin benimsenmesiyle oluşan ortak bir referans sistemi” olarak tanımlanmaktadır (Şimşek, 2013, s. 77).

Alex Mucchielli’ye göre zihniyet insanın dünyayı anlaması, algılaması ve bu doğrultuda hareket etmesiyle oluşarak, “düşünce halini, davranışlarda gözlemlenen örf ve adetlerle otomatik olarak birleştirilmiş bir olayları görme biçimini ifade eder.” (Mucchielli, 1991, s. 16).

Son olarak Ülgener’e göre en kısa haliyle zihniyet “dünyaya ve dünya ilişkilerine içten dışı doğru bir tavır alışı” şeklinde ifade edilebilir (Ülgener, 1983, s. 19). Bu yönüyle zihniyet; İçten dışı, görünmeyenden görüne doğru bütüncül karakterli bir kavram olarak sosyal teoride kullanım alanı olan bir kavram şeklinde belirtilebilir.

Dayanışma: Dayanışma kavramına baktığımız zaman *TDK* sözlüğünde dayanışma, “bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine karşılıklı bağlanması; tesanüt.” şeklinde tanımlanır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, t.y.). *İslam Ansiklopedisi*’ne göre ise dayanışma kavramı “Toplumda bireylerin ve grupların birbiriyle dayanışma halinde yaşamasını ifade eden ahlâk terimi.” olarak ifade edilir (İslam Ansiklopedisi, t.y.).

Mustafa Erkal’a göre dayanışma “bir topluluğun içten birbirine bağlı olarak devamı” şeklinde ifade edilmektedir (Erkal, 1993, s. 29).

Pozitivizmin temsilcilerinden olan Durkheim’a göre dayanışma kavramı modern toplumların temelini oluşturur. Dayanışmayı ikiye ayırarak tanımlamalarda bulunan Durkheim’a göre (2006), *Toplumsal İşbölümü*’ne göre dayanışma kavramı, mekanik ve organik olmak üzere ikiye ayrılır. Durkheim, toplum içerisinde yaşayan bireylerin birbirine benzer yanlarını mekanik dayanışma ile açıklarken, modern

dönemlerde toplumsal işbölümünün ortaya çıkmasıyla birlikte toplumdaki bireylerin birbirlerine bağımlı hale gelmesini organik dayanışma ile ifade eder.

Karl Marx'ın dayanışma kavramına yapmış olduğu tanım, daha çok sınıf ve toplum kavramlarıyla ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. *Komünist Manifesto*'da Marx (2019), dayanışmayı; Proletaryanın var olup daha sonrasında onun sınıfsal olarak örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin de proletaryanın içinde bulunduğu sınıfın kapitalist sınıfa karşı direnç göstermesi olarak ifade etmekte olduğu görülür. Burada Marx, işçilerin birleşmesini ve birleşmesi sonucunda gösterdikleri karşı koyuş durumunu dayanışma olarak ifade edilmesi mümkün olabilir.

Hume dayanışma kavramını *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'de (2009) toplumsal hayatta insanların kendilerini karşısındaki kişi yerine koyarak düşünme eğiliminden yola çıkarak toplumsal düzen ve yardımlaşma kavramlarının bu duygu üzerinden kurulduğunu ifade ettiği söylenebilir.

İletişimsel Eylem Kuramı adlı kitabında Habermas (2001), dayanışma kavramına daha demokratik bir pencereden bakarak bireylerin toplumsal hayatta sadece kendi çıkarlarına göre hareket etmediği, toplumun genelinin çıkarlarını düşündüğü ve bu çıkarlara hizmet eden toplumsal bilinç halinde olma durumunu ifade eder. Bu noktada toplumun çıkarları ve iyiliği açısından dayanışmanın yani bu toplumsal bilincin oluşma durumunun önemli bir konumda olduğu söylenebilir.

Dayanışma kavramını *Kırılgan Hayat*'ta toplumsal hareket açısından yorumlayan Butler'ın dayanışma tanımına göre (2005), dayanışma, toplumda ortak bir kimlik ya da toplumların tecrübelerinden hareketle değil toplum içerisindeki farklılıklara rağmen karşımızdaki bireylere karşı yükümlü olduğumuz sorumluluk ile ifade edilebilir. Buna göre dayanışma, kırılgan ve savunmasız olduğunu kabul edildiği noktada ortaya çıkarak toplumlar arasında var olmaktadır.

Arendt ise *Totalitarizmin Kaynakları*'nda (2018), dayanışmayı ele alırken toplumsal ve politik boyutlardan hareket etmiş olup, bireylerin kendi çıkarlarından vazgeçerek toplumun çıkarlarını ve iyiliğini ön plana koydukları bir bağ olduğunu ifade eder ancak bu bağın dostluktan ayrı bir bağ olduğunu ve toplumdaki bireylerin idealler ve adalet çerçevesinde hareket ederek sorumluluk duygusunu yerine getirdiklerini belirtir.

Tüm bu çeşitli sosyolojik akımların temsilcilerinin yapmış olduğu dayanışma anlayışının tek bir ortak tanımlama ve kavramsallaştırma üzerinden değil de her bir düşünürün kendi temsil ettiği akımın merkez aldığı önceliğe vurgu yapma açısından dayanışma kavramının ele alındığı söylenebilir.

Diğerkam: Diğerkam kavramı TDK'nın yayınladığı sözlüğe göre "özgeci" anlamına gelir. Fakat diğerkam kavramının da diğer kavramlar gibi pek çok farklı tanımı bulunmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, t.y.). *İslam Ansiklopedisi*'ne göre diğerkam kavramı "Başkasının iyiliğini isteme, başkasına faydalı olma eğilimi için kullanılan ahlâk terimi." şeklinde tanımlanmaktadır (İslam Ansiklopedisi, t.y.).

18. Yüzyıl Batı Aydınlanma Düşünürlerinden İskoç filozof David Hume ise *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* çalışmasında (2009), dayanışma kavramında olduğu gibi diğerkamlık kavramında da ahlak felsefesi üzerinden yola çıkarak bu kavrama bir açıklama getirmiştir. Hume'a göre insanın doğasında sadece bencilliğin olmadığını aynı zamanda başkalarının iyiliğini düşünen ve karşısındaki kişinin yerine kendisini koyabilen bir yapısının olduğunu da vurgulayarak, toplum içerisinde yaşayan insanların hem acılarının hem de sevinçlerinin ortak olması toplumun ahlaki anlamda temelini oluşturduğunu ifade etmektedir. Burada diğerkamlık kavramının toplum içindeki önemine vurgu yapmış olduğu görülür.

Kritisizm akımının kurucusu olan Kant'ın *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserinde (2002) ise diğerkamlık anlayışına başka bir perspektiften yaklaşarak diğerkamlığı ahlaki bir yükümlülük içerisinde değerlendirmez ve ona göre kişi kendi mutluluğunu nasıl gözetiyorsa karşısındakinin mutluluğunu da o şekilde gözetmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Kavramın kökenine baktığımız zaman bu kavramı 19. Yüzyıl Modern Batı bilim sosyal sistemi içinde ilk kullanan kişi olarak Auguste Comte olduğu söylenebilir. Auguste Comte'un *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde ifade ettiği üzere (2015), diğerkamlık, kişinin kendi mutluluğunun önüne başkasının mutluluğunu koyarak bencilliğe karşı bir duruş sergilemesidir.

Peter Singer'ın *Pratik Etik* adlı eserinde (2015) diğerkamlık kavramı önemli bir konuma sahiptir ve o, kavramı bireylerin çıkarlarını arka plana atarak toplumdaki diğer insanların iyiliğine göre hareket etmenin ahlakiliği üzerinde durarak açıklamaya çalıştığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak yukarıda verilen zihniyet, dayanışma ve diğerkamlık kavramlarının farklı farklı akım temsilcileri ve onların vermiş olduğu tanımlarından hareketle bu üç kavramın ortak noktalarına baktığımız zaman ilk olarak karşımıza hepsinin birey ve toplum arasındaki ilişkiyi değerlendiren ve destekleyen kavramlar olduğu görülebilir.

Zihniyet kavramı, toplum içerisinde yaşayan bireylerin düşünce ve davranış kalıplarının oluşumunun genel ifadesiyken dayanışma ve diğerkamlık bize bu kalıpların toplum içerisinde nasıl değerlendirileceğinin bilgisini verdiği söylenebilir. Diğer bir deyişle zihniyet toplumun düşünce ve davranış kalıpları olup, içinde bulunduğu çağa göre toplumun yaşam stillerini belirlemektedir. Dayanışma ise toplum içinde yaşayan bireylerin bu yaşam stilleri içerisinde aktif bir boyutu olarak karşımıza çıktığı ifade edilebilir.

Diğerkamlık bu noktada dayanışmayı destekler bir nitelik taşıyarak, kişinin kendi çıkarlarını toplum içerisinde daha geri de tutarak toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir etkisi bulunur. Sonuç olarak bu üç kavram bireylerin toplum içerisinde yaşarken kurdukları ilişkileri hem düşünce dünyası olarak hem de ahlak dünyası olarak düzenleyen, toplumu düzen içerisinde tutmaya yardımcı kavramlar olarak ifade edilebilir. Tüm zamanlarda ve tüm toplum yapılarında geçerliliği bulunan bu kavramlar, toplum analizinde sosyal parametrelerin mukayeseli olarak incelenmesinde ve böylece sosyal düşüncenin ve sosyal teorinin oluşumuna önemli katkılar verebileceği ifade edilebilir.

İBN HALDUN VE SABRİ ÜLGENER'DE “DAYANIŞMA” OLGUSUNUN ZİHNİYET TAHLİLİ

İbn Haldun'a göre Asabiyyetin Oluşturduğu Dayanışma

Mukaddime adlı eserinde İbn Haldun, tarih ilminde gördüğü eksikliklerden kaynaklı olarak orijinal/özgün bir metot geliştirmiş, Umran İlmini ilk defa ortaya koymuştur. Umran kavramını açıklarken onu; İnsani toplumsal hayat ve örgütlenme olarak ele alarak bu alanlara ait problemleri, içinde bulundukları faaliyetleri ve onların aşamalarını açıklamaya çalışmıştır. *Mukaddime*'de, Umran ve Umran'a bağlı olarak oluşmuş olan iktisat, siyaset, sanat konuları üzerinden tahliller yapmıştır (Arslan, 1983, s. 9-11). İbn Haldun'un *Mukaddime*'de geliştirmiş olduğu “Umran İlmi” ve “Asabiyyet Teorisi” onun bütüncül içerikli zihniyet anlayışına karşılık geldiği söylenebilir.

Mukaddime'de, Umran kavramını açıklarken; “Toplumla kaynaşmak ve ihtiyaçları gidermek maksadıyla şehir veya konaklama yerine inmek ve orada birlikte ikamet etmekten ibarettir” ifadesinde bulunur (İbn Haldun, 2007, s. 208). İbn Haldun'un Umran, iktisat ve tarih felsefesi alanlarında İslam düşüncesi anlayışından hareketle özgün bütüncül metodunu oluştururken; İslami kaynaklardan, İslami bakıştan hareket ettiği ve elde ettiği bilgileri de İslami akıl yapısı ile ele aldığı görülür. İbn Haldun bu noktada siyasi sistem ile dini düşünce arasında bağlantıyı tevhit anlayışı üzerinden kurmuştur. İlgilendiği sosyal alanlarda İslami bütüncül bilgi yöntemi ve bütüncül sosyal düşünce akıl yapısı ile bu alanların “din-iktisat-siyaset-toplum” ilişkisini kurduğu görülür.

İbn Haldun, İslam sosyal değişme anlayışını da Hz. Peygamber'in (sav.) Medine'ye hicreti sonucunda Medine'de kurulmuş olan devlet tipinin ortaya koyduğu toplumsal yapıdan yola çıkarak ele almıştır. Böylece toplumda var olan problemleri yada maddi sorunları, ilahi kaynaklı unsurlarla açıklayarak, İslami bütüncül akılcı metodu gerçekleştirerek Umran İlmi dalını kurmuş ve bu açıdan bir sosyal çözümleme üretmiştir. Böylelikle İbn Haldun toplum alanında/içtimaiyat geliştirmiş olduğu bu bütüncül metot yoluyla da İslam dünyasında yeni bir dönüşüm hareketine imza atmıştır. Buna göre İbn Haldun, Umran İlmi ile medeniyetlerin oluşma sürecini, devlet yapılarını ve tarihçiliği din unsuruyla temellendirerek, kendi zamanında öncü bir düşünce insanı olmuştur (Akçakaya, 2016, s. 190).

İbn Haldun'un geliştirdiği Umran İlminin bütüncül karakterli yapısının toplumda uygulanması halinde, toplumların, karşılaştıkları sosyal problemleri çözebilme potansiyeline sahip olabilecekleri belirtilebilir. Ancak bunun olabilmesi için de toplum içindeki kabiliyetsiz insanların olumsuz etkilerini

en aza indirgemek ve sonrasında ise tarihi doğru veya yanlış şeklinde nitelendirmelerden arındırmak gereklidir. Bu uğraşlar sonrasında ise ancak toplum tarihin hurafelerinden arındırılması sonucunda, "Umran" oluşabilecektir. Bu doğrultudan bakıldığında Umran İlminin temel amacı; Toplumu, içinde bulunduğu hurafelerden kurtararak, İslam'ın bütüncül akıl yapısı çerçevesinde objektif ve ilmi temelli bir bakış açısı sunabilmektir (Akçakaya, 2016, s. 191).

İbn Haldun, insanın iyi ve kötü olmak üzere iki yönünün bulunduğunu ifade eder. Bu bakımdan da toplumun düzeninin sağlanabilmesi açısından onun kötü tarafın kontrol altında tutulması gerekmektedir. Siyaset kurumu insanlar için vardır ve insanların içinde bulunduğu bu kötü tarafı kontrol altına alıp, toplumsal yapıyı birlikçi bir anlayışla düzenleyen bir niteliğe sahip olmalıdır. Yönetici konumundakilerin toplum düzenini sağlayacağı için bahsedilen kötülüğe meyilli bir yanının olmaması gerekir. İbn Haldun'a göre insanın içinde bulunan ve toplum düzenini bozacak olan bu kötülük ancak din ile kontrol altına alınabilir. Din bu doğrultuda düzeninin daimiliğini sağlayan bir faktördür (Akçakaya, 2016, s. 191-192). Çünkü İslam Medeniyetinde hâkim kurum din olduğu için (Orman, 2002, s. 61), diğer tüm toplum kurumlarına yön veren bir özelliğe sahiptir.

Umran, İbn Haldun'a göre toplumsal hayatta var olan ve toplumsal hayatla birlikte ilerleyen bir yapıdır. Diğer toplumlarla ilişkileri ve bu ilişkiler sonucu birbirleri ile olan geçişlerini de araştıran İbn Haldun geçişlerin en büyük etkeni olarak "asabiyet" kavramını ifade etmiştir. Ona göre toplumda var olan her türlü yapı, asabiyet kavramı ile tahlil edilebilir. Bu noktada asabiyeti, dayanışma kavramı çerçevesinde ele almakla birlikte, Umran-asabiyet kavramının etkileşimleri bağlamında Umranın iki boyutu bulunur. Bunlar; Bedevi Umran ve Hazari Umrandır ve sosyal yapıları ortaya çıkmaktadır. Bedevi Umran; Bedevi toplumlar kabileler halinde çölde yaşayan ve göçebe hayat süren toplumdan oluşmaktadır. Hazari Umran ise; Yerleşik hayatta yaşayan toplumlardır. İbn Haldun'a göre ister bedevi ister hazari toplumlarda yaşansın insanlar toplum halinde yaşamak zorundadır ve bunun en büyük sebebi ise yardımlaşma ve işbirliği düşüncesinden yani "dayanışma" anlayışından kaynaklanır (Durutürk, 2018, s. 3).

Umran ilminden sonra asabiyet kavramına baktığımızda İbn Haldun, asabiyeti iki boyutla ele almaktadır. Bu boyutlardan ilki asabiyetin birlik ruhuna dayalı olan kuvvet şeklinde ifade edilirken ikincisi dayanışma ve güçlü olma hali olarak ifade edilebilir (Doğan, 2012, s. 25). Biz bu çalışmada "asabiyet"i iki anlamın bütünsel içeriği bağlamında ele alarak inceleyeceğiz. Bu noktada "dayanışma" kavramına bedevi toplum yapısından "dayanışma" ve hazari toplumda "dayanışma" şeklinde dayanışmanın sosyal yapıya bağlı olarak iki türlü niteliği oluşmuş olduğu görülür. Bedevi toplumdaki dayanışma insanların birebir yüz yüze kolektif şuur üzerine oluştuğu görülür. Oysa Hazari toplumdaki dayanışma daha ferdiyetçi bir niteliğe sahip bir tasnifi içerdiğinden 14. Yüzyılda yapılan bu ikili tasnif yapısı, günümüz modern sosyolojinin "dikotomi" anlayışına temel teşkil etmiş olduğu görülür. Çağdaş sosyolog Ritzer, "Comtemporary Sociological Theory" adlı eserinde İbn Haldun'un fikirlerine verdiği önemden dolayı onun çalışmalarını destekleyen ve katıldığına dair fikirlerini belirttiği noktalar görülebilir (Ritzer, 1988, s. 7).

Mukaddime'de "asabiyet" kavram şöyle tanımlanır: "Asabiyet, bir nesilden gelenlerin bir araya toplanarak kuvvet, kudret ve üstünlük sahibi olmaları ve bir ideal etrafında toplanmalarıdır." (Ugan çev., s. 373). Yani asabiyet kan bağına dayalı olarak ortaya çıkan dayanışma duygusudur.

"Asabiyet kavmi dayanışma, ideolojik ve dini tenasüt, kavmi ve milli birlik hissi, ictimai tenasüt, devlet kuran milletlerin enerji kaynağı, devlet kuran irade ve kudret, sahibine heyecan veren ve müsbet ideolojilerle beslenen kitlelerin dinamik kudretidir." (İbn Haldun, 2007, s. 95).

Asabiye aynı zamanda *Mukaddime*'de devletin ve toplumun var olma sebebini açıklayan bir kavram olarak karşımıza çıkar. İlk olarak toplumun birlik, beraberliğini sağlayarak bir bütün haline gelmesini sağlar. Soy dayanışması ya da birliktelik hissi gibi toplumsal duyguların kaynağı olan bir kavramdır. Başka bir ifadeyle toplumu birbirine bağlayan tutku olarak da ifade edilebilir. Bütün bunlara ek olarak yukarıda bahsettiğimiz Bedevi Umrandan, Hazari Umrana geçiş durumunun itici gücüdür (Durutürk, 2018, s. 4). Asabiye kavramının bu toplum birliğini sağlama özelliği ağırlıklı olarak toplumların diriliş /kalkışa geçiş ve olgunlaşma süreçlerindeki temel toplumsal birleştirici bir sosyolojik unsur olduğu söylenebilir.

İnsanların doğasında var olan yakınına ya da akrabasına yardım etme, şefkatli davranma gibi eğilimler bulunur. Bu durum İbn Haldun'a göre asabiyetin kendisidir. İnsan doğasında bunun yanı sıra rekabet duygusu da bulunur. Bu rekabet duygusu ise güçlü bir devletin kurulması için asabiyet duygusunun ortaya çıkmasını sağlamaktadır. İbn Haldun asabiyetin temel amacının siyasi iktidar olma olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden de bir kavmin/toplumun/sosyal yapının içinde dağınık halde bulunan asabiyetler, bir araya gelerek güçlü bir devleti oluşturacak güçlü bir asabiyei meydana getirmektedirler. Daha güçlü olan bu asabiyetin kurulması eğer gerçekleşmezse o zaman ortaya birçok problem çıkacak ve neredeyse çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalınacaktır. Yani asabiyet toplum dinamiği içerisinde var olan dayanışma duygusunun yanı sıra devlet kurduran itici bir güç olarak da ifade edilebilir. Buradan hareketle devleti kurduran asabiyet aynı zamanda kural koyma gücüne de sahip olacaktır. Bahsedilen kural koyma durumu toplumun çıkarları doğrultusunda güvenliğini sağlama ve hak arayışına yönelik bir durumu da içerisinde barındırır. Yani asabiyet sonucu kurulan devlet hem toplumun kendi çıkarlarını koruyacak hem de başka asabiyetlerin zararından kendisini koruyacaktır. Bu yönüyle asabiyet iki boyutlu bir sosyolojik karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Say, 2014, s. 132-133).

Asabiyet kavramı bir sosyal grubun aynı kandan olan kişilerle sağlanabileceği gibi aynı soydan gelmeyen insanların da içerisinde bulunduğu bir yapıdır. Ek olarak asabiyet aynı soydan gelmese bile aynı nesepten geldiğine inanan insanlar arasında kurulabilecek bir sosyolojik bağdır. İbn Haldun'a göre bu noktada aynı dinden olma durumu asabiyet kavramı doğrultusunda daha kuşatıcı bir unsur olarak ifade edilir (Hasanov, 2016, s. 1440-1443).

Bir toplumun asabiyetinin çözülmesi toplumsal kimliğinin değişerek, siyasi yabancılaşma ve despotizasyona sebep olduğu ifade edilir. Siyasi yabancılaşma; Halkın toplum içerisindeki fikir ve düşüncelerini etkileyen bir durumken, despotizasyon ise toplumda yaşayan bireylerin siyasi çıkarlarına karşı sahiplenici tavrın yitirilerek siyasi sürece katılmaması durumudur. Bu durum sosyolojik bağlamda toplumda kesimler arasında "duygu birliğinin" ve "dayanışma duygusunun" çözülmesini ifade etmekte olduğu söylenebilir.

İbn Haldun asabiyet teorisini ele alırken asabiyet kavramının bütüncül sistemin belirleyen unsurlardan birisi lüks tüketim olgusudur. İbn Haldun'a göre toplumların devlet olma yönündeki fikirlerine engel olan temel şey lüks peşinde olmalarıdır. Dolayısıyla gösteriş kültürü toplumsal asabiyein kaybedilmesine yol açan en önemli iktisat-gösteriş bileşkesini ifade etmektedir. Devlet başkanı lüks içinde yaşayıp, dengeli bir süreç yönetmezse kibre kapılarak yönetim şeklini despotizme bırakabilir. Bunun sonucunda halk yaşadığı toplum içerisinde gösterdiği cesareti, dayanışma duygusunu ve topluma ve çevreye karşı hissettiği fedakârlık duygusunu yitirerek siyasi otoritenin zayıflamasına daha sonrasında ise devletin çökmesine sebep olur (Say, 2014, s. 202-207).

İbn Haldun asabiyet teorisini ele alırken asabiyet kavramının bütüncül sistemini belirleyen unsurlardan bir başkası da din kavramıdır. İbn Haldun bunun üzerinde de durmuştur. Bu doğrultu da siyasi anlamda başarısızlığın yani bir devletin çöküşünün din kaynaklı olmadığını düşünür. Ona göre siyasi ahlak ve dini ahlak arasında bir çatışma bulunmamaktadır. Din, devletin içerisinde yer alan bir kurumdur. Dini tutum devletin oluşabilmesi adına gerekli olan asabiyet düşüncesine ek bir güç olarak ifade edilebilir ancak bu iki unsur arasında asabiyet her zaman öncelikli konumdadır. Yani din sadece asabiyei harekete geçiren bir kurumdur (Say, 2014, s. 165-177).

Asabiyet kavramının yalnızca siyasal bir boyutu yoktur aynı zamanda onun iktisadi boyutu da bulunmaktadır. Bu iktisadi boyutun şekillenmesi ise yönetime bağlı bir unsur olarak belirtilir. Yönetim ne kadar adil ve şefkatli biçimde politikalar izliyorsa toplumda o kadar kalkınmaya, milli gelişmeye katkıda bulunmak ister. Bunun sonucunda da yaşanan toplum gelişir, nüfus artar ve toplumun kökleri nesillerle sağlamlaşmış olur. Aksi halde toplum despotik bir şekilde yönetiliyorsa toplumda yaşayan insanların ülkeyi geliştirmeye yönelik isteği ortadan kalkabilmektedir. Yönetici kadronun toplumun yönetiminde keyif tutum ve gösteriş ve konfor kültürüne yönelmesi halinde ise tüketim harcamaları artırılıp israfa yönlendirse o zaman halk üzerinde ağır vergilerle baskı kurulmaya başlanır. Bu durum ise hem iktisadi açığın büyümesine ve hem de sosyal eşitsizliğin oluşmasına sebep olunur. Halk bu şartlar karşısında çalışmaya yönelik azmini kaybeder ve sonucunda çalışmaktan vazgeçer. Cemiyetin yapısında bu tür sosyal motivasyon kaybı ise iktisadi, sosyal ve siyasi anlamda toplumda kırılmaların başlamasına yol açarak bir süre sonrasında ise kültürel soğumanın oluşması sonucu toplum, çöküş veya

yıkılmayla karşı karşıya kalır olmaktadır. Cemiyet yapısından kültürel soğuma sonucu oluşan çöküş yada yıkılma birden bire gerçekleşen bir olay değildir. Süreç içerisinde yavaş yavaş asabiye duygusunun kaybolması ve kültürel özden uzaklaşma ve ona giderek yabancılaşma ile başlar ve sonucunda yıkılma/çözülme gerçekleşir (Kozak, 1999, s. 165-169).

Sonuç olarak İbn Haldun'a göre asabiyet devletlerin hem kurulmasında hem de yıkılmasında önemli bir role sahiptir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bir devlet kurulduktan sonra elde ettiği gelir ve ilerleme yönetimde söz sahibi olan kişilerin rahat yaşamasına sebep olmaktadır. Bu durum ise lüks, konfor, seçkinlik sosyolojisinin yönetici lider kesimde temel davranış kalıbını oluşturmaya sonucu toplum içerisinde birliği, bütünlüğü sağlayan asabiyet gücünün, artık zayıflamasına yol açar. Bu doğrultuda devletin çöküşüne yol açabilen üç ana unsur temel oluşturur. Bunlar; asabiyetin zayıflaması, devlet adamlarının zulmü ve mali yapının bozulması şeklinde ifade edilebilir (Blbas, 2018, s. 100-102). Böylece İbn Haldun'daki asabiye kavramı; Milli devlet yapısının hem kurulmasında hem de çözülmesinde çok etkin olan asabiyet anlayışı, toplumsal birliği sağlamada ve toplumsal çözülme oluşturmayı da etkin olan, iki uçlu bıçak şeklinde iki eksen de etki sağlayan bir unsur olarak belirtilebilir.

Sabri Fehmi Ülgener'e Göre Davranış ve Zihniyet İlişkisi

"Türkiye'nin Max Weber'i" olarak adlandırılan Sabri Fehmi Ülgener düşüncelerini tarih, sosyoloji, felsefe, iktisat, etik gibi alanlarda ortaya koymuş ve fikirlerini hem felsefi hem de sosyolojik boyutlardan açıklamıştır (Kitapçı, s. 112-113). Ülgener bir taraftan tasavvufi bütüncül bilgi sisteminden gelen bir ailede yetişmesi ve öte yandan da hermeneutik akım eksenli Weber'in dahil olduğu Alman tarihselci okul yöntemini de benimsemiş olma özelliğinden dolayı hem Batılı düşünürlerden hem de Doğulu düşünürlerden etkilenecek ortaya koyduğu tahlillerde iki tarafın etkisini de hissettirmiştir (Zorlu, 2006, s. 182).

Özellikle iktisat ve zihniyet alanlarındaki çalışmalarıyla Weber, Sombart ve Sorokin ile paralel fikirleri bulunduğu söylenebilir. Weber'in Protestan ahlakı üzerine yaptığı değerlendirmeler sonucunda kapitalist düzenin meydana geldiğini savunan görüşü Osmanlı Devleti'ne uyarlayarak Weber'in fikirleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde kapitalist sistemin neden oluşamadığına dair araştırmalar yapmıştır (Acar & Bilir, 2014, s. 118). Ülgener aynı zamanda Sombart'ın ortaya koyduğu iktisadi zihniyet anlayışı üzerine de çalışmalar yapmış olup iktisadi faaliyetin sadece yaşamı devam ettiren bir unsur olmadığını aynı zamanda da ahlaki ve düşüncel unsurları da içerisinde barındıran bir sistem olduğunu ifade eder (Dağ, 2021, s. 125). Araştırmalarında Ülgener'in zihniyet araştırmalarına benzer bir nitelik taşıyan Sorokin ise toplum felsefesini ortaya koyarken toplumda var olan kültürlerin, o kültürü oluşturan değerler, amaçlar ve ilkelerin tamamının birleşiminden meydana geldiğini ifade eder (Atasoy, 2023, s. 46). Bu doğrultuda Ülgener kendi zihniyet sistemin oluştururken bu düşüncelerden izler taşıdığını söylemek mümkün olabilir.

Ülgener çalışmalarında Annales Okulu'nun ortaya koyduğu yöntem anlayışını da kullanmıştır. Bu okul, tarihsel anlatımın dışında coğrafya, siyaset bilimi, dil bilimi, kültür ve ekonomiyi bünyesinde barındırarak insanın içerisinde bulunduğu alanların tümünü bütüncül bir yaklaşımla ele alır. Yani baktığımız zaman meydana gelen maddi olayların arkasında var olan zihniyeti yani soyut kısmı belirlemeye çalışan bir yol izler (Türkislamoğlu, 2021, s. 258). Ülgener'in tüm çalışmalarını da bu doğrultuda ele almak mümkündür.

Annales Okulu'nun yanı sıra Ülgener'in çalışmalarında esas olarak etkisinden bahsedebileceğimiz kişi Max Weber'dir. Bu yönüyle de Ülgener yukarıda ifade edildiği gibi Alman Tarihselci okul mensubu bir çerçeve çizmektedir. Ülgener, Weber'den hem toplum hem de ekonomi tarihi üzerine olan fikirlerinden etkilenmiş olup, kendi çalışmalarının sentezlerinde kullanmıştır. Bu şekilde sentezleri özellikle Osmanlı-Türk toplumunun sanayi ve girişimcilik hayatından hareketle insan, kültür ve zihniyet etkileşimini ortaya koymuştur (Türkislamoğlu, 2021, s. 259). Ülgener bir başka yönüyle de Osmanlı Devleti sürecinde doğmuş olmasının getirdiği sosyolojik süreçte, doğup büyüdüğü aile çevresinden yoğun bir tasavvufi iklimde eğitimi, terbiyesi ve akıl inşasının temellerini almış olması yönüyle de İslam/Türk-İslam Medeniyetinin İslam kültür ve değer kodlarıyla örülmüş bir toplum

yapısından kültürlenmiştir. Böylece Ülgener İslam-tasavvuf anlayışının fiili ve ilmi boyutuyla kültürlenmesi yanında Alman Tarihselci okul ve Annales okulunun çoklu tahlil yöntemlerinden istifade ederek zihniyet, dayanışma, tasavvuf, iktisat zihniyeti, iktisat ahlakı ve modern-liberal-kapitalist bilgi kümeleriyle irtibatlı bakış açılarına sahip olmuştur.

Ülgener'e göre toplumda var olan ekonomik unsurlar sadece maddi ögelerden oluşan bir yapı değildir, aynı zamanda ekonomik davranışları belirleyen, maddi unsurların arkasında şekillendirici bir güç görevi gören zihniyetin varlığından da bahseder. Bu noktada karşımıza insanların tercihleri, davranış biçimleri, yaşayış normları çıkmaktadır (Ülgener, 1991, s. 12-13). Zihniyet toplumun içe dönük değerlerinin kaynağını oluşturur ve Ülgener'e göre zihniyet; Toplumun iç ve dış faktörlerinden meydana gelmiştir. Toplumun kimlik haline getirdiği yaşam standartlarının oluşması için iklim ya da siyasal düzen gibi maddi faktörler etkiliyken aynı zamanda da toplumda var olan ahlaki unsurlarla dini unsurlar da zihniyetin oluşmasında etkisi bulunmaktadır. Yani toplumdaki mana unsurları içeren değerler ve anlamların zihniyetin oluşmasında önemi bulunur (Şimşek, 2013, s. 65). Ülgener'in zihniyete dayalı fikirlerinin oluşmasının arka planında var olan unsurlara bakıldığında Weber'in etkisi olduğuunu söylemek mümkün olabilir.

Ülgener, zihniyet araştırmaları yaparken iktisat hayat üzerinden ortaya koyduğu iktisat ahlakı ve iktisat zihniyeti kavramlarından hareket etmektedir. Ona göre bu kavramlardan biri 'uyulması gereken normlar ve hareket kurallarının toplam ifadesiyken' diğeri ise 'gerçek davranışında kişinin sürdüğü değer ve inançların toplamıdır' (Ülgener, 1991, s. 21). Toplumun sahip olduğu ahlak ve zihin yapısı, toplumun içerisinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal süreçleri şekillendirir. Yani toplumun değerleri ve inançları zaman içerisinde ideal yapısından çıkarak, hayatın somut bir unsuru haline dönüşür ve böylece bunlar, insanların günlük hayatına yansıyan gerçeklikler olarak karşımıza çıkar. Burada altı çizilmesi gereken unsur ise değer ve zihniyetlerin karmaşık ve belirsiz yapılarının olmasına bağlı olarak bu dönüşümün her zaman olması gerektiği ya da kesinlik kazandığı fikrine kapılmamaktır (Ülgener, 1991, s. 21). Bu bağlamda Ülgener;

"Muhtelif zihniyet tezahürlerini kati surette birbirinden ayırmak Kabil olamaz, bazen her iki yandaki tezahürlerini birbirine yaklaştığı ve hatta iç içe girdiği görülür; birbirinden diğerine doğru mütemadi sapmalar ve her ikisi arasında <<ara>> şekiller fiiliyatta bu zihniyet tiplerinin tamamıyla saf bir şekilde mevcut olmadığını gösterir; esasen daha başta da söylediğimiz gibi, aynı bir müddette bu muhtelif zihniyet tezahürlerini temsil eden tipler yan yana bulunur." (Ülgener, 1984, s. 21).

Ülgener, yukarıda bahsettiği üzere farklı toplumların kendilerine ait zihniyet yapıları olduğunu ve bu zihniyet yapılarının birbirinden belli sınırlarla ayıramayacağını ifade etmiş olduğu görülür. Bunun en büyük sebeplerinden biri toplumlarda tek tip saf bir zihniyet yapısının olmamasıdır. Yani toplumlar birbirleriyle etkileşim halinde olan ve birbirlerini etkileyebilen yapılara sahiptir (Ülgener, 1984, s. 21)

Din ve dini dogmalar ortaya çıkmadan önce de toplumlarda ahlak kuralları ve kendi oluşturdukları toplum içi dinamikleri olduğunu düşünen Ülgener, bu kuralların toplumun kendi bilinçaltında şekillenen, zihniyetlerinin temellerini oluşturacak kurallar olduğunu ifade etmektedir. Bu temellerde insani ihtiyaçlardan ortaya çıkarak, değerlerin şekillenmesine yardımcı olmaktadır (Ülgener, 1991, s. 53).

Osmanlı Devleti ve Türkiye'nin temelinde yer alan sorunun ne olduğunu anlamaya çalışan Ülgener, araştırmalarının sonucunda zihniyet sorununa ulaşır. Bu zihniyet probleminin temeli ise İslam dinin başlangıçta olmayan ancak sonraları oluşan bir din yorumu olarak karşımıza çıkan tasavvufu birlikte yanlış yorumların da ortaya çıkmasıdır. Bu doğrultuda İslam dininde var olan mütevazî yaşam anlayışının yanlış anlaşılmasıyla birlikte dünyadan elini eteğini çekmiş, dünyayla ilişkisi olmadan yaşayan Müslüman profilinin oluşmasıdır (Uyanık & Akkaş, 2016, s. 57).

Ülgener, Osmanlı Devleti'nin gerileme sebeplerini araştırırken Ortaçağ ahlakı kavramını literatüre kazandırmıştır. Bu kavrama göre ortaçağ ahlakı, kişinin maddi dünyadan uzaklaşarak daha içsel bir yaşama yönelmesini ifade eder. Ortaçağ ahlakında kişi dünyadan uzaklaşarak maddi kaygı gütmeyen dünyevi hayatın geçici olması fikriyle tutkusuz, heyecansız, içsel huzuru arayan bir hayat sürmeyi hedefler. Ülgener bu durumu "mesafe şuuru" diye adlandırarak insanın dünyevi hayata karşı mesafesine

dikkat çeker (Ülgener, 1991, s. 65-66). Yukarıda bahsettiğimiz İslam dinin yanlış yorumlanmasıyla ortaya çıkan dünyadan elini eteğini çekme düşüncesini bu noktada Ortaçağ ahlakına yönelik bir hareket olarak yorumlamamız mümkündür. Ayrıca Batı toplumlarında Ortaçağ'ın sona ermiş modern döneme geçiş yapılmış olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde Ortaçağ değerlerine bir geri dönüş söz konusu olmasının en büyük sebeplerinden biri bu düşüncedir. Bu geri dönüş sonucunda Osmanlı Devleti, ekonomik ve toplumsal anlamda bir duraklama dönemine girmiş, bu durumda ticaretin ve merkezi otoritenin zayıflamasına yol açmıştır (Ülgener, 1991, s. 15).

İKİ DÜŞÜNÜRÜN "DAYANIŞMA" KAVRAMINA YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

İbn Haldun ve Sabri Fehmi Ülgener yaşadıkları dönem itibarıyla aralarında yaklaşık 6 asırlık bir zaman farkı bulunmasına rağmen ikisinin çalışmalarında yer verdikleri değerlendirmelerin bir paralellik içerdiğini söylemek mümkün olabilir. Her iki düşünürün de İslam dininin ölçülerini fikirlerinin temelinde kullanmaları ve ikisinin de iki dünyalı bir eğitim almış olmaları bu bütünleştirici unsuru destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Hem İbn Haldun hem Ülgener eğitim hayatları boyunca medrese/dergâh kültürü eğitimi almalarının yanı sıra felsefe, tarih, siyaset, iktisat, mantık ve içtimaiyat (sosyoloji) gibi dünyevi ilimleri de almışlardır. Bu bakımdan İslam toplumu içerisinde yaşamış olup İslami değerlerle dayanışma olgusunu ele alan İbn Haldun ile liberal-kapitalist sisteme dayalı Modern toplumda yaşamış olup hem modern hem de medrese/dergâh kültürü eğitimi almış olan Sabri Fehmi Ülgener'in ele aldığı dayanışma olgusu benzer niteliklerle zihniyet anlayışları içerisinde ele aldıkları ifade edilebilir.

Bahsettiğimiz bu benzerlik durumunu daha iyi anlaşılması açısından Sabri Fehmi Ülgener'in *Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler* adlı eserinin bir bölümünde ifade ettiği Türk edebiyatında var olan terakib-i bend türü üzerinden Bağdatlı Ruhi ve Ziya Paşa karşılaştırmasıyla beraber zihniyet incelemesinde bulunması, analogik anlamda bu durum ile uyum gösterdiği söylenebilir. Bu örnekte adı geçen 16. Yüzyılda yaşamış olan Bağdatlı Ruhi ve 19. Yüzyılda yaşamış olan Ziya Paşa, Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerinde yaşamış olan iki sanatçıdır ve toplumsal anlamda farklı sınıfsal içerikleri eserlerinde değerlendirmişlerdir. Ülgener'e göre Klasik Türk edebiyatı Türk toplumunun zihniyet yapısını yansıtan en güzel örneklerden birisidir. Klasik Türk edebiyatı içerisinde yer alan terakib-i bend türündeki nazım biçimi toplumsal zihniyeti incelemeye yarayacak önemli bir unsurdur. Terakib-i bend türündeki nazım biçiminin en önemli özelliği toplumsal eleştirileri ve dönemin düşüncelerini içerisinde barındırmasıdır. Terakib-i bend ile yazılmış olan biri Bağdatlı Ruhi'ye biri de Ziya Paşa'ya ait iki eser bulunmaktadır. Bu eserlere göre Osmanlı'nın iki farklı dönemi ve bunların zihniyet farklılaşması içeren boyutu ele alınmıştır. Bu iki sanatçı ve düşünür yaşadıkları dönemlerin izlerini içerisinde barındıran eserlerdir (Ülgener, 1983, s. 28-30).

Örneğe kısaca bakacak olursak; 16. Yüzyılda yaşamış olan Bağdatlı Ruhi, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Bağdat'ta yaşamış olup toplum ve devlet içerisindeki sosyal yapı ve toplumsal sorunları ele almıştır. 19. Yüzyılda yaşamış olan Ziya Paşa ise Osmanlı Devleti bürokrasisi içerisinde yüksek mevkide bir düşünürdür. Toplumsal yapı açısından bakıldığında zaman Osmanlı Devleti'nin ikili bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu ikili yapı merkez ve taşra arasındaki farklılıktan yola çıkarak yorumlanabilir. Örnek gösterdiğimiz iki terakib-i bend eseri bu farklılaşmanın farkındalığını oluşturan temel eserler olarak ifade edilebilir (Ülgener, 1983, s. 30-31).

Bağdatlı Ruhi'nin eseri bu açıdan ele alındığında zaman dönem içerisinde yerel güç sahiplerinin yönettiği rant ekonomisinin etrafında oluşmuş olan tarikat ve esnaf lonca etkileri üzerinde durulduğu görülür. Bağdatlı Ruhi'nin eserinde asıl olarak eleştirdiği nokta Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak bir bölge olan Bağdat'ta yerel idareci ve tarikat üyelerinin toplum üzerinde maddi ve manevi etkiye sahip olmasıdır. Bu şekilde yürütülen toplumsal düzeni yarı feodal olarak ifade etmekte ve topluma uygulanan baskıları eserinde eleştirmektedir (Ülgener, 1983, s. 31- 32).

Ziya Paşa ise eserinde toplum içerisinde merkezi yönetimin etkisinin artmasıyla birlikte bürokrasi içerisinde görev alan yüksek mevkili kişilerin hırs ve kişisel çıkarlarının yönetimi şekillendirmesine yönelik bir eleştiri yaptığı söylenebilir. Ziya Paşa yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti modernleşme

çabaları içerisinde olup toplumun yozlaşmaya başlamasına yönelik eleştirilerde bulunmuştur (Ülgener, 1983, s. 32-33).

Bu doğrultuda toplum içerisinde var olan zihniyet sadece manevi unsurlarla da oluşmaz çevre, iklim, eğitim, ekonomi, siyaset, tarih gibi pek çok alan zihniyetleri şekillendiren unsurlar arasında yer alır (Pekdemir, 2017, s. 23).

Yukarıda bahsettiğimiz terrib-i bend eserleri üzerinden 16 ve 19. Yüzyıllarda benzer değerdendirmelerde bulunan Bağdatlı Ruhi ve Ziya Paşa'nın toplumsal yapıya karşı eleştirel yaklaşımları; İbn Haldun'un asabiye kavramını ele alış biçimiyle 6 asır sonra Ülgener'in zihniyet üzerinden dayanışma-diğerkamlık kavramını ele alış biçimindeki benzerlik ilişkisi kurulabilir. Toplumlarda sosyal yapılar farklı olsa bile alınmış olan eğitimler, gelenekler, din, düşünce yönteminin kökeni, İslami bakış açısının ve aklı bu doğrultuda kullanma benzerliği, konuları ve kavramları ele alış biçimindeki yöntem benzerliğini ortaya çıkarttığı söylenebilir.

SONUÇ

14. Yüzyıl'da yaşamış olan İbn Haldun ile 20. Yüzyıl'da yaşamış olan Sabri Fehmi Ülgener'in farklı dönemlerde yaşamış olmasına rağmen paralel olarak fikirlerinin benzerlikleri üzerinde durduğumuz bu makalede aralarındaki 6 asırlık zaman farkına rağmen her iki düşünürün de fikirlerindeki ortak noktaların “dayanışma” boyutu ele alınmıştır. Bu açıdan baktığımız zaman İbn Haldun'un *Mukaddime* eseri ve Ülgener'in *Tarihte Darlık Buhranları ve Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler* adlı eserleri temel hareket noktası olmuştur.

İbn Haldun'un asabiyet teorisi ile Sabri Fehmi Ülgener'in zihniyet teorisine karşılaştırmalı olarak baktığımız zaman dayanışma kavramının her ikisi için de önemli bir çıkış noktası olduğunu söylemek mümkündür. Her iki düşünürün eserlerinden hareketle toplumun sahip olduğu zihniyet ve davranış kalıplarını iktisat faktörü ile açıklayarak iktisadi sorunların toplumsal dayanışmayı azaltarak devletlerin yıkılması arkasında en büyük etken olduğunu ileri sürülebilir. İbn Haldun bu noktada bir grubun hem devlet olabilmesi hem de devlet olduktan sonra yıkılış sürecine girmesini ekonomik koşullar üzerinden açıklarken Ülgener ise ekonomik unsurların toplumların zihniyetlerinin gelişmesindeki önemine dair vurgular yapmıştır. Ülgener'in “zihniyet” sosyolojisi içerisinde ele aldığı dayanışma kavramı, bireyselci bir toplum yapısı ile aynı zamanda modernleşme sürecinin getirdiği değişimleri bünyesinde barındırır. Ona göre toplumsal değişim ve bireylerin değer dünyaları, dayanışma kavramı ile şekillenir.

Sonuç olarak İbn Haldun toplumsal dayanışmayı “asabiye” kavramı üzerinden ele almış olup asabiyetin zayıflaması sonucu devletlerin çökme sürecine girdiğini ifade ederken Ülgener bu kavramı kendi yaşadığı dönem ve düşünce sistemine göre yorumlayarak ekonomik büyümenin önündeki engelin kolektif ruhun zayıflayarak bireyselleşmenin artmasından kaynaklandığını şeklinde ele aldığı ifade edilebilir. İki Türk-İslam düşünürünün yaşadıkları dönemler arasında zamansal fark bulunmasına rağmen benzer nitelikte çalışmalar yapması durumunu İslam dininin bütüncü bakış açısıyla toplumsal durumlara karşı bakış açısı geliştirdiğini söylemek mümkün olabilir.

KAYNAKLAR

- Acar, M., & Bilir, H. (2014, 1 Mart). Gerçek bir âlim, mümtaz bir şahsiyet: Sabri Fehmi Ülgener. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 114-122. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.87525>
- Akçakaya, M. (2016). *Türk- İslam tarihinde yönetim bilgileri*. Gazi Kitabevi.
- Arendt, H. (2018). *Totalitarizmin kaynakları I/antisemitizm* (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Arslan, A. (1983, 1 Haziran). İbn Haldun ve tarih, *Tarih İncelemesi Dergisi*, 1/1. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5028/68450>
- Atasoy, F. (2023). *Sorokin'in toplum felsefesi*. Net.
- Aydın, M. (1997). Zihniyet Sorunu: mahiyeti, oluşumu, türleri ve günümüzdeki bazı problemleri, *Tezkire Dergisi*, 11-12, 92-117.
- Blbas, W. J. I. (2018). *İbn Haldun düşüncesinde devlet kavramı*, [Yüksek Lisans Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik nedenler: eylem teorisi üzerine* (H. Uğur Tanrıçöver, Çev.). Kesit Yayıncılık.
- Butler, J. (2005). *Kırılğan hayat: yasin ve şiddetin gücü* (B. Ertür, Çev.). Metis Yayınları.
- Comte, A. (2015). *Pozitif felsefe dersleri* (E. Ataçay, Çev.). Bilgesu Yayıncılık.
- Dağ, M. (2021, 27 Mayıs). Sabri F. Ülgener'in "iktisadi çözülmenin ahlak ve zihniyet dünyası" eseri hakkında bir inceleme. *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 117-128. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.873740>
- Doğan, İ. (2012). *Toplumsal bir bilim olarak sosyoloji*. Pegem Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). Toplumsal İşbölümü (Ö. Ozankaya, Çev.). Cem Yayınevi.
- Durutürk, B. (2018, 1 Haziran), İbn Haldun'un "asabiye" kavramına "millet" kavramı üzerinden bir bakış, *Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-11. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/artibilimadanasosyal/issue/46676/585276>
- Erkal, M. (1993). *Sosyoloji*. Der Yayınları.
- Habermas, J. (2001). İletişimsel eylem kuramı: eylem rasyonelliği ve toplumsal rasyonelleşme (M. Tüzel, Çev.). Kılbalcı.
- Hasanov, B. (2016, 15 Ekim). İbn Haldun'da asabiye kavramı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/59, s: 1440-1441. <https://doi.org/10.17755/esosder.263245>
- Hume, D. (2009). *İnsan doğası üzerine bir inceleme* (E. Baylan, Çev.). Bilgesu Yayıncılık.
- İbn Haldun (1968). *Mukaddime I*, Zakir Kadiri Ugan (çev.). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İbn Haldun (2007). *Mukaddime I*, Süleyman Uludağ (çev.). Dergah Yayınevi.
- Kant, I. (2002). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi* (I. Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kitapçı, İ. (2019). Sabri Ülgener ve iktisat sosyolojisi: iktisat ahlakı ve zihniyeti perspektifinden bir değerlendirme. *Efîl Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (2), 7, 110-143. <https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=articles-page&journal-id=164&article-id=427972#cite>
- Kozak, İ. E. (1999). *İnsan-toplum-iktisat*. Değişim Yayınları.
- Marx, K. (2019). *Komünist Manifesto* (C. Üster & N. Derviş, Çev.). Can Yayınları.
- Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

- Orman, S. (2002). *Gazali'nin iktisat felsefesi*. İnsan Yayınları.
- Pekdemir, K. (2018, 30 Haziran). Zihniyet-din ve toplumsal değişim ilişkisi: Ülgener örneği. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, (4), 13-32. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvur/issue/37849/404218>
- Ritzer, G. (1988). *Contemporary sociological theory*. New York: Alfred A. Knopf.
- Say, S. (2014). *Uluslararası siyaset sosyolojisi açısından İbn Haldun*. Detay Yayınları.
- Sayar, A. G. (1998). *Bir iktisatçının entelektüel portresi*. Eren Yayıncılık.
- Singer, P. (2015). *Pratik etik* (N. Çatlı, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Şimşek, O. (2013). *Türk girişimciliğinin sosyolojisi*. Otorite Yayınları.
- Türkislamoğlu, E. (2021, 16 Temmuz). Sabri F. Ülgener'in düşünce dünyasında "Osmanlı imparatorluğu neden kapitalistleşemedi?" sorusunun izini sürmek. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71, 1, 251-282. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istjecon/issue/64179/902049>
- Uyanık, Z. & Akkaş, İ. (2016, 15 Nisan). Kenarda kalmış merkezi bir düşünür portresi: Sabri Ülgener. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 49-59. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruiibfdergisi/issue/60488/887163>
- Ülgener, S. F. (1983). *Zihniyet aydınlar ve izm'ler*. Mayaş Matbaacılık Yayın ve Tic. A.Ş.
- Ülgener, S. F. (1984). *Darlık buhranları ve İslam iktisat siyaseti*. Mayaş Matbaacılık Yayın ve Tic. A.Ş.
- Ülgener, S. F. (1991). *İktisadi çözülmenin ahlak ve zihniyet dünyası*. Der Yayınları.
- Weber, M. (2008). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Z. Gürata, Çev.). Ayraç.
- Zorlu, A. (2006, 15 Eylül). Sabri F. Ülgener'i yeniden okumak. *Muhafazakâr Düşünce*, 3 (9-10), 181-202. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/55826/765276>

İnternet Kaynakları

- <https://islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=di%C4%9Ferkam&p=m> Erişim Tarihi: 06.10.2024
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/dayanisma> Erişim Tarihi: 06.10.2024
- <https://sozluk.gov.tr/?ara=dayan%C4%B1%C5%9Fma%20> Erişim Tarihi: 01.10.2024
- <https://sozluk.gov.tr/?ara=di%C4%9Ferk%C3%A2m> Erişim Tarihi: 01.10.2024
- <https://sozluk.gov.tr/?ara=zihniyet%20> Erişim Tarihi: 01.10.2024

Extended Abstract

As a social being, human beings are inherently limited by their nature. One of the factors that can overcome these limitations is the concept of solidarity, which is inherently tied to human nature. Within society, the concept of solidarity is expressed as a value based on trust and commitment among individuals. It can be seen as a means for individuals within a community to overcome difficulties and achieve their goals collectively. Through the act of helping one another, individuals can solve personal problems more easily, while also contributing to societal order and welfare. Solidarity fosters empathy, leading to the development of concepts such as sharing and taking responsibility, which in turn deepen interpersonal relationships and create a sense of trust and interconnectedness within society. As a result of such collaboration, individuals working together overcome shortcomings and form a powerful collective force. By uniting in the face of challenges, individuals not only contribute to maintaining societal order but also experience motivational growth, viewing the future with hope. Thus, solidarity is an important concept that enables both individual and collective development within societies. In a society where solidarity is absent, individuals drift apart, individualism prevails, collective efforts decrease, trust diminishes, and the societal dynamics weaken. In such a social order, individuals, focusing solely on their own interests, exacerbate problems, potentially leading to their socialization. This situation weakens the social structure and leads to individual isolation. The breakdown of social ties, increased inequalities, and the presence of social conflicts contribute to the erosion of values such as empathy, sharing, and helping one another. Consequently, in

such a society, the social order becomes vulnerable and loses its external resilience, resulting in diminished trust and a weakened defense mechanism. In contemporary societies, with the advent of globalization, increased individualism, economic inequalities, and environmental crises, the significance of solidarity has grown. It is crucial to understand that solidarity is not merely an important concept for past communities, but remains vital in the present as well. The works and ideas of Ibn Khaldun and Sabri Fehmi Ülgener hold significant relevance in this regard. This study examines the concept of "solidarity" as addressed by two different thinkers, Sabri Fehmi Ülgener and Ibn Khaldun, who conducted detailed analyses of society and the state. The aim of this study is to compare their views on solidarity and to explore the historical and cultural differences and similarities, as well as evaluate their perspectives on the impact of solidarity on societies. When considering Ülgener's analysis of the economic mentality in Ottoman-Turkish society and Ibn Khaldun's theory of **asabiyyah**, it becomes evident that both thinkers recognized the necessity of solidarity in social, economic, and political structures. The study first addresses the scope and definitions in both thinkers' works. Ülgener, drawing from a Weberian approach, explores the reasons behind the economic stagnation and underdevelopment in Ottoman-Turkish society, emphasizing the role of mentality. From this perspective, mentality shapes individuals' attitudes and perceptions regarding economic activities, work, and production. Ibn Khaldun, on the other hand, places solidarity at the core of political order and social stability in Bedouin societies. In Ibn Khaldun's *Muqaddimah*, his theories of **Umrān Science** and **Asabiyyah** attempt to explain the impact of solidarity on organization and social order. The concept of **asabiyyah**, as a foundational element of social solidarity, plays a key role in the formation, development, and collapse of societies. In this regard, Ibn Khaldun's differentiation between Bedouin and urban (Hazari) societies illustrates how solidarity based on communal relationships differs from individualistic forms of solidarity in urban societies, with each impacting the social structure differently. Sabri Fehmi Ülgener, influenced by Western thinkers such as Weber and Sombart, offers a reinterpretation of Ottoman-Turkish society's socio-economic structure through a mystical and Eastern lens. His work connects economic, ethical, and cultural factors to the mentality of individuals, addressing the transformation of collective solidarity in a changing societal context. Both thinkers view solidarity as a vital element for maintaining societal unity and order. Ibn Khaldun sees **asabiyyah** not only as an essential force for societal cohesion but also as a founding principle of state formation. Ülgener, through the lens of mentality, explores the economic and moral dimensions of solidarity. This study examines both thinkers' holistic approaches— Ibn Khaldun's integration of religion, politics, and economics, and Ülgener's focus on moral and cultural aspects— highlighting the transformations in solidarity over time and within different societal dynamics. Both Ibn Khaldun and Sabri Fehmi Ülgener, despite living in different historical periods, emphasize the importance of solidarity for the continuity of social structures and the longevity of states. Ibn Khaldun's theory of **asabiyyah**, regarding the solidarity within groups leading to the establishment of states, illustrates how solidarity's weakening leads to societal collapse. Sabri Fehmi Ülgener, conversely, argues that the weakening of solidarity in the face of modern individualism, particularly in the context of economic and social development, presents a significant barrier to progress. In conclusion, both thinkers, though from different historical contexts, converge on the importance of solidarity for societal cohesion and stability. Their works illustrate that solidarity, though shaped by varying historical and cultural forces, is an essential universal concept for the maintenance of social structures. The shared emphasis on solidarity across different periods and contexts points to its crucial role in societal sustainability. By understanding the significance of solidarity through the works of Ibn Khaldun and Sabri Fehmi Ülgener, we can appreciate how this concept transcends time, culture, and political structure, and continues to shape societies today. The holistic view within Islamic thought, as seen in both thinkers' works, further reinforces the idea that solidarity is not merely a moral or religious virtue, but a fundamental requirement for societal order and progress. In conclusion, the concept of solidarity not only sustains social order, structure, and welfare but also plays a vital role in enabling individuals within societies to feel valued, peaceful, hopeful, and meaningful. The ideas presented by Ibn Khaldun and Sabri Fehmi Ülgener highlight the enduring importance of solidarity, emphasizing its critical role in enabling societies to overcome challenges and secure their future. Recognizing solidarity as a universal element within social structures and nurturing it at all levels of societal life is essential for the prosperity and resilience of communities.